

FÜRÛ FIKİH LİTERATÜRÜNDE SİYASET DÜŞÜNÇESİNİN İZLERİ: NEVEVÎ'NİN MİN HÂC'INDA DEVLET BAŞKANIYLA İLGİLİ MESELELER*

Enes Furkan ÖMEROĞLU

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
enesfurkanomeroglu@kilis.edu.tr
0000-0002-9477-9080

Öz

Bu çalışma, Şâfiî mezhebinin fürû fıkıh literatürüne ait önemli klasiklerden olan Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâcu't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn* eseri özelinde fürû fıkıh metinlerinin İslam siyaset düşüncesine kaynaklık ettiği iddiasını temellendirmeyi hedeflemektedir. *Minhâc*'da ibâdât bahisleri de dâhil fıkıhın birçok alt başlığında devlet başkanına atf yapılmasının yanı sıra imamete ilişkin müstakil bir başlığın eserde bulunması, söz konusu iddianın temellendirilmesi noktasında önemli ipuçları sunmaktadır.

* Bu çalışma I. Ulusal Siyaset Düşüncesi Sempozyumu Karşılaştırmalı Siyaset Düşüncesi sempozyumunda "Fürû-i Fıkıh Literatüründe Siyaset Düşüncesinin İzleri: Nevevî'nin *Minhâc*'ında Devlet Başkanlığıyla İlgili Hükümlerin İncelenmesi" isimli tebliğden üretilmiştir.

Fıkıh ilminin birer alt disiplini olarak ortaya çıkan ve devlet idaresine yönelik konuları içeren ahkâm-ı sultâniyye, siyer, siyâset-i şer'îyye vb. başlıkları taşıyan çalışmalara fûrû fıkıhın kaynaklık ettiği bilinmektedir. Ancak bizzat fûrû fıkıh eserlerinin İslam siyaset düşüncesinin temel kaynaklarından olduğu hususu, yeterince vurgulanmayan ve üzerinde derinlikli araştırmalar yapılmayan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla fûrû fıkıh literatürünün de İslam siyaset düşüncesine kaynaklık ettiği meselesi, temellendirilmeyi hak eden ve üzerinde derin araştırmalar yapmayı gerektiren bir iddiadır.

Çalışma kapsamında bir fûrû fıkıh metni olan *Minhâc*'da devlet başkanına atıfla ele alınan meseleler, muhteva açısından tahlil edilecek ve böylelikle metinden hareketle devlet başkanı tasavvuru ortaya konulmaya çalışılacaktır. *Minhâc* etrafında şekillenen şerh ve haşîye literatürü, konunun doğru bir şekilde incelenmesi açısından ayrıca önem taşımaktadır. Nitekim farklı dönemlerde kaleme alınan bu eserler, İslam siyaset düşüncesinin farklı dönemlerdeki gelişim ve değişimini açık bir biçimde yansıtmakta ve kaleme alındıkları dönemin siyasi yapısı hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmanın ortaya koyacağı diğer bir husus ise bahse konu metinler üzerinden siyaset ile fıkıh arasındaki sürekli etkileşimin izlerini araştırmak olacaktır. Bu araştırma yapılırken metinler bağlamsal ve zamansal bir okumaya tâbi tutularak söz konusu izler sürülmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Siyaset Düşüncesi, Fûrû Fıkıh, Nevevî, *Minhâc*, Devlet Başkanı.

TAKDİM: FÜRÛ FIKIH METİNLERİNDE İSLAM SİYASET DÜŞÜNCESİNİ ARAMAK

Fıkıh ilminin alt dalları arasında yer alan ve ahkâm-ı sultâniyye, siyer, siyaset-i şer'îyye gibi başlıklar altında incelenen çalışmaların, fıkıh ilminin birer alt kolu olarak geliştiği ve bu alanların İslam siyaset düşüncesine temel oluşturduğu kabul edilmektedir. Bu çalışmaların, özellikle devlet yönetimi ile ilgili meselelere odaklanması, onları İslam siyaset düşüncesi açısından vazgeçilmez kılar. Bunların yanı sıra kelam ve felsefe literatüründe de İslam siyaset düşüncesine kaynaklık eden yoğun bir malzeme olduğu bilinir. Ancak fıkıhın İslam siyaset düşüncesine ana malzemeyi sağlayan alt disiplinleri ile fürû fıkıh arasında bir iç içe geçişten de bahsedilmesiyle beraber¹ fürû fıkıh literatürünün de İslam siyaset düşüncesine etkisi ve katkısı konusunda yeterince dikkat çekilmediği ve bu alanda kapsamlı çalışmaların eksik olduğu görülmektedir. Bu durum, bahsi geçen literatürün İslam siyaset düşüncesine ne derece kaynaklık ettiği konusunun daha fazla araştırılması ve bu iddianın sağlam temellere dayandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.²

Bu çalışma Şâfiî fıkıhının otorite isimlerinden olan Nevevî'nin fürû fıkıhı dair kaleme aldığı en etkin eserlerden olan *Minhâcüt-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*³ eserini merkeze alarak yukarıda dile getirilen fürû fıkıh eserlerinin devlet idaresi konusuna kaynaklık teşkil ettiği iddiasının temellendirilmesine mütevazî bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Fıkıh ile İslam siyaset düşüncesinin ilişkisine yönelik bir tasavvur sunarak bu karşılıklı etkileşimi bir nebze olsun gün yüzüne çıkarmak bu çalışmanın kaleme alınmasını sağlayan temel saiktir. Şâfiî fıkıhının en önemli simalarından olan Nevevî'nin söz konusu eseri mezhep içerisindeki en önemli referans kaynaklarından biridir. *Minhâc* etrafında gelişen zengin şerh ve

1 H. Yunus Apaydın, "Siyaset-i Şer'îyye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 37: 301.

2 Özgür Kavak, "İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fürû-ı Fıkıh Kitapları", *İslam Siyaset Düşüncesi: Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*, ed. Lutfi Sunar, Özgür Kavak (İstanbul: İLEM Kitaplığı, 2018), 265-266.

3 Muhyiddin Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcüt-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn* (Beirut: Dârü'l-Minhâc, 1426/2005)

haşiye literatürü eserin önemini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda İbn Hacer Heytemî'nin (ö. 974/1567) *Tuhfetü'l-muhtâc*'i⁴, Hatîb eş-Şîrbînî'nin (ö. 977/1570) *Muğni'l-muhtâc*'i⁵ ve Şemseddin er-Remlî'nin (ö. 1004/1596) *Nihâyetü'l-muhtâc*'i⁶ literatürün önde gelen örneklerini oluşturmaktadır. Zikredilen çalışmalar *Minhâc*'la beraber bu çalışmanın birincil kaynaklarını teşkil etmektedir. Söz konusu şerh ve haşiye literatürü, bir yandan Nevevî'nin arıtılmış olan metnini açıklarken diğer yandan da İslam siyaset düşüncesine ilişkin mesele ve tartışmalara dair önemli veriler sunmaktadır. Nitekim farklı dönemlerde kaleme alınan şerh ve haşiyeler, genel anlamda bize o dönem hakkında malumat verirken özel olarak da İslam siyaset düşüncesine ilişkin önemli izler taşımaktadır.

Fürû fıkıh metinlerinde devlet başkanına ilişkin meseleler genelinde dağınık bir şekilde işlenir. Bu nedenle konunun gerektirdiği yerlerde meseleye atıf yapılarak ele alınması usulü yaygındır. Bu pencereden bakıldığında fıkıhın neredeyse bütün ana başlıklarında İslam siyaset düşüncesinin izleri sürülebilir. Ancak *Minhâc*'da devlet başkanına ilişkin şartların müstakil bir başlık altında ele alınması, fürû fıkıh metinlerinde alışılmadık bir durumdur ve temellendirmeye çalıştığımız iddia için önemli bir dayanak teşkil etmektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki ele alacağımız metin üzerinden İslam siyaset düşüncesine ait bütün mesaili var olan zengin literatür üzerinden incelemek ve bu yoğun malzemeyi yorumlamak bu çalışmanın hacmini hayli aşmaktadır. Bu nedenle çalışma bir fürû fıkıh metni olan *Minhâc*'ı merkeze alarak fürû fıkıh metinleri ile siyaset arasındaki ilişkiyi belirtilen çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır.⁷ Çalışmamızda fıkıh ve siyasetin ne tür bir ilişki

4 Şihabuddin Ahmed b. İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-minhâc -Abdulhamid eş-Şerevânî ve İbn Kasım el-Abbâdî haşiyeleriyle beraber-*, 10 Cilt. (Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed).

5 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâ'nî elfâzi'l-minhâc*, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdulmevcud, 6 Cilt. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000).

6 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc -Şebrâmellîst ve Reşîdî haşiyeleriyle beraber-*, 8 Cilt. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003).

7 Türkiye'de İslam siyaset düşüncesinin fikhî düşünceyle ilişkisini kavramsal ve kuramsal açıdan ele alan çalışmalar için bkz. Vecdi Akyüz, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1191); Ahmet Yaman, *İslam Hukukunun Oluşum Süreçlerinde Siyaset Hukuk İlişkisi* (İstanbul: Yediveren Kitap, 2004); Adnan Koşum, "İslam Kamu Hukuku Alanına İliş-

ağına sahip olduğu sorusuna verilecek cevap yukarıda bahsi geçen problemlerin anlaşılmasına kapı aralayacaktır. Söz konusu gayeleri yerine getirmek amacıyla *Minhâc'*ın müellifine, kaleme alındığı döneme ve eserin literatürdeki konumuna kısaca değinmek yerinde olacaktır. Böylelikle tarihsel ve metinsel bağlam arasında daha sağlıklı bir irtibat kurulabilir.⁸ Bu çalışmada özellikle dikkat edilen bir diğer önemli husus, İslam siyaset düşüncesine ilişkin birincil kaynakları incelerken anakronik yaklaşımlardan ve bazı yanlışlıklardan kaçınmaktır.⁹

MİN HÂC'IN TARİHSEL BAĞLAMI

Şâfiî mezhebi içerisindeki ehl-i hadis kanadına yakın bir isim olan Nevevî, klasik Şâfiî fıkıh geleneğinin çok iyi bir takipçisidir. Nitekim tevârüs ettiği mezhep birikimini tahkik ve tenkih (*derinlemesine verileri inceleme ve bunları süzgeçten geçirip ayıklama*) konusunda mahir bir âlim olarak karşımıza çıkar. Onu mezhep içinde önemli kılan hususun ve eserlerini klasikleştiren şeyin de bu olduğu, birçok fıkıh tarihi yazarı ve modern araştırmacı tarafından

---

kin Klasik Literatürün Azlığı Üzerine Mülahazalar," *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2008); Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh ve Siyaset Osmanlılarda Siyaset-i Şer'iyye* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016); Abdurrahim Şen, *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar ve Meşruiyet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019); Özgür Kavak, *İslam Siyaset Düşüncesinin Fıkhi Temelleri Siyasi-Fıkhi Hükümlere Dair İncelemeler* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2023).

⁸ Nevevî'nin *Minhâc'*ı hem klasik çağda hem de modern dönemde birçok çalışmaya konu olmasına karşılık İslam siyaset düşüncesini merkeze alan bağlamda çalışıldığına rastlanmamıştır. Nevevî'nin *Minhâc'*ına dair klasik dönemde yapılan çalışmaların bibliyografik dökümü için bkz. Muhammed Salih Aslan, "Nevevî'nin Eserleri Üzerine Yapılmış Klasik Telif Türü Çalışmalar: Bir Bibliyografya Denemesi," *İslam İlim Geleneğinde Nevevî*, ed. Nail Okuyucu (İstanbul: İSAM, 2022) 1002-1014. Aslan'ın burada *Minhâc'*ı merkeze alarak kaleme alınmış şerh, hâşiye, ihtisar vb. 164 çalışmayı sıralaması, eserin klasik dönem içerisinde nasıl bir önemi haiz olduğu hakkında bilgi verir.

⁹ Bu bağlamda önemli bir çalışma için bkz. Hızır Murat Köse, "İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş," *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27 (2009). Köse, bu çalışmasında Avrupa'nın moderniteye geçişiyle ortaya çıkan tecrübenin tüm toplumlara genellenmesinin neden olduğu "tarihsel yanlışlama" ile sosyal bilimlerdeki disiplinlerin bölünmesine paralel olarak gelişen, sınırlı ve parçacı bakış açısının yarattığı "disiplinler yanlışlama" adlı iki tür yanlışlamadan bahseder.

sıklıkla dile getirilir. Hatta Şâfiî fürû fıkıh kitaplarının Nevevî öncesi-sonrası şeklinde iki kısma ayrıldığı söylenebilir.¹⁰

Hayatının neredeyse tamamını Şam'da (Dımaşk) geçiren Nevevî, Eyyûbi hanedanlığının yıkılıp Memlûkler'in yükselişe geçtiği döneme şahitlik etmiştir. Nitekim Nevevî'nin talebelik yıllarında Eyyûbiler'in hâkimiyetinde olan Şam şehri daha sonra Memlûk hâkimiyetine intikal etmiştir. Yetişkin bir ilim insanı olduğunda ilmi faaliyetlerini yürüttüğü ve kişisel diyaloglar gerçekleştirdiği devlet, Sultan Baybars'ın iktidarını elinde bulundurduğu Memlûkler'dir. Tarih kaynakları bu dönemde saygınlığı artmış olan Nevevî'nin birkaç kez Baybars ile doğrudan temas kurduğunu kaydetmektedirler. Bu ilişki Nevevî'nin ilmi yönünün yanı sıra siyasal yapı tarafından kabul gördüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdir.¹¹

Minhâc, Şâfiî muhtasar fürû fıkıh literatürünün en önemli referans kaynaklarından biri olarak kabul edilir.¹² Muhtasar metinler medreselerde okunup ezberlenen bir nevi el kitabı mahiyetindeki eserlerdir. Muhtasarlar, öz ifadelerle eğitim amaçlı yazılmış eserler olduğundan bu metinleri doğru anlamak için metin etrafında gelişen literatürü ayrıca incelemek gerekmektedir. Bu bakımdan rafine bir metnin anlaşılmasında bu metin etrafında teşekkül eden literatür, büyük bir önem taşır. Ayrıca söz konusu metinlerin satır aralarına inerek bu metinleri tarihsel gerçekliği dikkate alarak okumak gerekmektedir. Eş deyişle dönemin konjektürel koşullarını göz önünde bulundurarak metinlere yaklaşmak daha doğru olacaktır.

Minhâc etrafında gelişen zengin şerh ve haşiye literatürü eserin önemini daha da artırmaktadır. *Minhâc* üzerine kaleme alınmış yüz küsur çalışmanın olduğu bilinmektedir.¹³ Bu bağlamda ça-

10 Nail Okuyucu, "İslami İlimlerin Dönüşüm Çağında Bir Fıkıh, Hadis ve Âdâb Âlimi Olarak İmam Nevevî," *İslam İlim Geleneğinde Nevevî*, ed. Nail Okuyucu (İstanbul: İSAM, 2022), 78-94.

11 Okuyucu, "İslami İlimlerin Dönüşüm Çağında Bir Fıkıh, Hadis ve Âdâb Âlimi Olarak İmam Nevevî," 37, 101-112. Nevevî'nin yaşadığı dönem Dımaşk'ın siyasi ve ilmi yapısına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Harun Yılmaz, "Nevevî'nin Dımaşk'ı: Siyasî ve İlmî Yapı," *İslam İlim Geleneğinde Nevevî*, ed. Nail Okuyucu (İstanbul: İSAM, 2022), 184-220.

12 Okuyucu, "İslami İlimlerin Dönüşüm Çağında Bir Fıkıh, Hadis ve Âdâb Âlimi Olarak İmam Nevevî", 137; Soner Duman, "Nevevî'nin Şâfiî Fürû-i Fıkıh Literatürünü Dönüştüren Eserleri," *İslam İlim Geleneğinde Nevevî*, ed. Nail Okuyucu (İstanbul: İSAM, 2022), 302-308.

13 Aslan, "Nevevî'nin Eserleri Üzerine Yapılmış Klasik Telif Türü Çalışmalar: Bir Bibliyografya Denemesi," 1002-1014.

lışmamıza büyük ölçüde kaynaklık eden İbn Hacer Heytemî'nin *Tuhfetü'l-muhtâc*'ı, Hatîb eş-Şirbînî'nin *Muğni'l-muhtâc*'ı ve Şemseddin er-Remlî'nin *Nihâyetü'l-muhtâc*'ı literatürün en önemli örneklerini teşkil etmektedir. Söz konusu şerh ve haşiye literatürü, bir yandan Nevevî'nin artırılmış olan metnini açıklarken diğer yandan İslam siyaset düşüncesine ilişkin mesele ve tartışmalara dair kendi dönemlerine has ipuçları vermektedir. Buraya kadar belirttiğimiz tarihsel arka plan, incelediğimiz metni anlayıp yorumlama konusunda fayda sağlayacaktır. Bu noktadan sonra *Minhâc* özeline de İslam siyaset düşüncesine ilişkin bahislerine geçebiliriz.

NEVEVÎ'NİN DEVLET BAŞKANI TASAVVURU: İMÂM-I AZÂM KİM OLMALIDIR?

Nevevî *Minhâc* adlı eserinde devlet başkanına karşı isyanı ve ayaklanmayı konu edinen “bağy” bahsinden sonra imamın şartları ve imam tayin etme yöntemlerini konu edinen müstakil bir başlık açar. Konunun bağy bahsinden hemen sonra ele alınması bağyın esasında devlet başkanına isyan hareketi olmasından kaynaklıdır. İsyanın meşruiyeti ve isyanla alakalı meseleler genel olarak yönetimi elinde bulunduran iktidarı özelde ise devlet başkanını ilgilendirir ve bir anlamında bağy devlet başkanına karşı yapılan bir infial hareketi olarak görülür. Bu da devlet başkanının kim olması gerektiği sorusunu akla getirir. Dolayısıyla bağy bahsinden sonra imamet bahsinin ele alınması isyan edenlerle kendisine isyan edilen yönetim/otorite arasındaki söz konusu ilişkiyle bağlantılıdır.¹⁴

Minhâc'da imamet bahsi iki ana başlık altında ele alınır. Bu başlıklar, imamın taşıması gereken şartlar ve imamın seçilme yöntem-

¹⁴ *Minhâc*'da olduğu gibi bağy bahsi bağlamında meselenin ele alınışına, Nevevî'nin tevârüs ettiği Şâfiî fürû fıkıh geleneği içerisinde de rastlanabilir. Nitekim *Minhâc*'ın esas referansı olan Râfi'î'nin (ö. 623/1226) *Muharrer*'inde de aynı mesail “*Kitâbu'l-buğât*” başlığı altında müstakil olarak mevcuttur. Bkz. Ebû'l-Kasım Abdulkerim b. Muhammed el-Kazvîni er-Râfi'î, *el-Muharrer fi'l-fikhi's-şâfi'î*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005). Yine Şâfiî mezhebinin önemli fürû fıkıh kaynaklarından Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *Tenbîh*'inde de “*Bâbu edebi's-sultân*” başlığında imamete ilişkin mesail müstakil bir şekilde zikredilir. Bkz. Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzî, *et-Tenbîh fi'l-fikhi's-şâfi'î* (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1983/1403).

leri şeklinde belirlenmiştir. Bu konularla bağlantılı olan bir dizi meseleye yine bu başlık altında yer verilir.

Literatürde devlet başkanlığı vazifesinin icrası farz-ı kifâye olarak görülür. Nitekim Müslümanların dininin muhafazası (*hirâsetu'd-dîn*) ve dünyevi maslahatlarının gözetilmesi (*siyâsetu'd-dünyâ*) ancak burada belirtilen şartlara uygun bir imamın bulunması durumunda gerçekleşecektir. Müslümanlar için dini ve sünneti ayakta tutacak (*ikâmetu'd-dîn ve nasru's-sünne*), mazlumu zalimden koruyacak ve hak-hukuka riayet edip bunları yerli yerinde uygulayacak birine zorunlu olarak ihtiyaç duyulduğu belirtilir. Peygamberin haiz olduğu yöneticilik vasfına halef olarak görülen imametin farz-ı kifâye oluşunda belirtilen söz konusu hususlar imamın yönetimde temel işlevlerine de ışık tutar. Belirtilen şartları haiz meşru bir otoritenin olmaması Müslümanların büyük sıkıntılara maruz kalmasına neden olacaktır.¹⁵

Devlet Başkanının Vasıfları

Esasında devlet başkanında aranan nitelikler, kadıda olması gerektiği düşünülen vasıflara büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu nedenle fûrû metinlerindeki imamet bahsi büyük ölçüde kazâ bahsine atıf yapılarak ele alınır. Kazâ gibi imamet de farzı kifâye olarak görülmüştür. Şartlar kadı'nın şartları gibidir, ancak ek olarak birkaç şart daha eklenmiştir.¹⁶ İmamet, fikhî-şer'î hükümlerin uygulanmasını temsil eden kaza meselesine atıfta bulunarak ele alınması, yönetimin bu hükümleri uygulamanın merkeze alması gerektiğini vurgulayan önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir. Bu da idarenin, şer'î hükümleri hayata geçirme sorumluluğunu öncelikli görevi olarak benimsemesi gerektiğini ifade eder.

15Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006/1429), 15-17; İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdulmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *Gıyâsü'l-ümem fi iltiyâsi'z-zulem*, thk. Abdülazim ed-Dîb, 22-23; Veliyuddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, 2 Cilt. (Dımaşk: Dâr Ya'rub, 2004/1425) 1: 364-365; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 74; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 416; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 409. İmamet vazifesinin gerekliliğine ilişkin tartışmaları Mâverdi özelinde ele alan bir çalışma için bkz. Mehmet Birsin, *Mâverdi ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri* (Ankara: Ankara Okulu, 2022), 141-145.

16Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 74; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 416; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 409.

Konuya geçmeden önce belirtilmesi icap eden diğer bir husus burada zikredilecek şartların en üst yöneticiyi yani imâm-ı azam olarak tesmiye edilen en üst otoriteyi ilgilendirdiğidir. Ele aldığımız metinden ve ilgili literatürden alt konumda olan yöneticiler için bu şartların aranmadığı anlaşılmaktadır.

İmamet şartlarını önem sıralamasını dikkate alarak sayan Nevevî devlet başkanının haiz olması gereken altı şart sıralar. Bu altı şartın yanında kimi tali şartlar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki Müslüman olmaktır. İmamın en temel vazifesi İslam'ın ve Müslümanların maslahatını gözetmek ve onlara adil bir ortam sağlamak olduğundan imametın en temel ve birincil şartı olarak Müslüman olmak zikredilir. Buna binaen kâfir olan birisi kâfir toplum üzerine dahi hükümlanlık yapamaz.¹⁷ İkinci şart mükellef olmaktır. Nitekim teklife muhatap olmayan kişinin başka birisi üzerine velâyet hakkı bulunmaz. Velâyet hakkıyla ilişkilendirilen teklif şartı, imam olacak kişide aranan temel şartlardandır. Çocuk veya akli melekeleri yerinde olmayan bireyler (*mecnûn*) başkasının velâyeti altında bulduklarından idareci olamayacağına yönelik icmâdan söz edilir. Nitekim "*Çocukların yönetiminden Allah'a sığınırız*"¹⁸ şeklindeki hadis bu konunun delilidir.¹⁹ Üçüncü şart olan imamın hür olması ise köle olan birinin imam olamayacağını ifade eder. Çünkü başkasının boyunduruğu altında olan birinin yönetici vasfını taşıması uygun görülmez. Ayrıca köle vakar ve heybet sahibi olamayacağından sözü dinlenmeyecek ve hükmü kabul edilmeyecektir. Bu noktada, Habeşli bir köleye bile itaat edilebileceğini ifade eden meşhur hadis birkaç şekilde te'vîl edilir. Buna göre mezkûr rivayet imâmet-i uzmâ dışındaki bir durum için belirtilmiştir veya hadiste yöneticiye itaati teşvik etmek maksadıyla mübalağa yapılmıştır.²⁰

17Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 417.

18Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2:83. Hadis literatüründeki siyasi kavram ve meselelere ilişkin yorumları inceleyen bir çalışma için bkz. Abdullah Taha İmamoğlu, "İslam Siyaset Literatüründe Kullanılan Hadislerin Kaynağı ve Sıhhati Meselesi", *İslam Siyaset Düşüncesi: Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*, ed. Lütfi Sunar, Özgür Kavak, İstanbul: İLEM Kitaplığı, 2018), 265- 266.

19Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 75; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 418; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 409.

20Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 75; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 418; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 409. Şerevânî ve Şebrâmellisî (ö. 1087/1676) ayrıca bu hadisin *müteğallib* yani zorla başa gelmiş bir imam hakkında olduğunu ifade eden görüşü aktarır. Buna göre bu hadis mütağallib imama da itaati gerektirmektedir. Bkz. Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 75; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 409.

İmamın haiz olması gereken dördüncü şart erkek olmaktır. Bu şart kadınların aklî melekelerinin zayıf olması ve erkeklerle iç içe olmasının uygun görülmemesiyle (*muhâlata*) gerekçelendirilir. Ayrıca devlet başkanının vaktini yönetime ayırması dolayısıyla başka mesuliyetlerinin olmaması gerekli görülür. Ele aldığımız literatürde yöneticinin erkek olmasına vurgu yapılır ve imamın devamlı erkek olduğu vurgulanır. “İşlerinin kadına bırakan (kadını başkan yapan) bir kavim felaha ermez”²¹ şeklindeki hadis burada ayrıca delil olarak zikredilir. İki cinsiyetli olan hunsâ da ihtiyata binaen kadınlar gibi değerlendirilir.²² Bu şarta ilişkin yapılan açıklamalar dikkate alındığında klasik dönemdeki kadın tasavvurunun etkili olduğu ve bu dönemde kadının, toplumun en çok görünür olan mevkilerinde en üst yetkili olmasından kaçınılması gerektiği gibi bir düşünceye sahip bulunduğu anlaşılmaktadır.

Nevevî'nin imamet için ortaya koyduğu beşinci şart Kureyşli olmaktır. Bu noktada *Minhâc* şarihleri, Hz. Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ın Hâşimî olmamasından hareketle Hâşimî olmanın ulemanın ittifakıyla şart olmadığını altını çizer ve böylelikle kimi Şii fırkalarının imamın Hâşimî olması gerektiği şeklindeki düşünceye itirazlarını dile getirirler. İmamın Kureyşli olması şartının temel gerekçesi “İmamlar Kureyş'tendir”²³ hadisinin sağlam senetlerle (*isnâduhû ceyyid*) bize ulaşmış olmasıdır. Şartları taşıyan Kureyşli birinin İslam bölgesine uzak bir yerde olması durumunda nesep olarak Kureyş kabilesine en yakın olan soydan başlayıp Arap olmayan acem birinin başa geçmesi şeklinde bu şart genişletilir.²⁴ Kureyşli olma şartının bu şekilde genişletilmesiyle İslam siyaset düşüncesindeki otorite krizine realiteyi dikkate alarak bir nevi cevap verilmeye çalışılmıştır.

Devlet başkanı için gerekli görülen altıncı şart olan içtihat şartı kadıda aranan içtihat şartına benzer görülür ve yine kaza bahsine referansla ele alınır. İctihadın imametın ana şartlarından biri olmasına rağmen hulefâ-i raşidînden sonraki halifelerin müçtehit olmadığı şeklinde ortaya konan problem *teğallub* kavramıyla açık-

21 Buhârî, *Sahih*, 7099.

22 Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 75; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 418-419; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 409.

23 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12329; Nesâî, *Sünen*, 5942.

24 Sıralama şöyledir: Kureyşli, Kinâne kabilesine mensup biri, Hz. İsmail'in torunu, Cürhüm kabilesine mensup birisi, acem. Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 75; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 419-421; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 409.

lanmaya çalışır. Buna göre müçtehit olmayan bu imamlar güçlerini kullanarak üstünlük sağlayıp başa gelmişlerdir. Bu kişilerde içtihat şartı aranmaz ve bu vasfı haiz olmayan yöneticilerin fikhî ahkâmın uygulamasının ilmi birikime ihtiyaç duyduğu kazâî haller için kadı ataması ve yetkilendirmesi zorunlu görülür (*tefvîd*). İmamette ortaya konan içtihat şartı yöneticinin kimseye ihtiyacı olmadan sorumluluğu altındaki işleri halletmesiyle alakalıdır. Çünkü yönetimi ilgilendiren fikhî mesele ilişkin devlet başkanının devamlı birilerine danışması otoritesinden ödün verdiği şeklinde yorumlanır.²⁵

Nevevî belirttiği bu altı şarta imamın cesur olması (*şecâat*), karar verme yetisine haiz (*re'ÿ sahibi*), aklî melekeleri ve duyu organlarında velâyeti etkileyecek herhangi bir problemin olmaması şartlarını da ekler. Nitekim düşmanla savaşıyor, orduyu yöneten, raiyyenin dünyevi ve uhrevî maslahatını gözetleyen devlet başkanının muhakeme yetisine devamlı sahip olabilmesi bu şartlara bağlıdır. İmam ayrıca insanlara nasıl davranması gerektiğini ve kimi nereye görevlendireceğini bilmelidir. İmamın rahatça hareket edebilmesini ve hızlı doğrulmasını engelleyen herhangi bir engelinin bulunmaması imametın gerçekleşebilmesi için aranan şartlardandır.²⁶

Minhâc şarihleri, Nevevî'nin zikrettiği bu şartlara imamda bulunması elzem bir şart olan adaleti de eklerler. Hatta Şirbînî, İslam şartı yerine adalet şartını zikretmesinin -adaletin Müslüman olmayı da kapsayacağı düşünülmediğinden- daha uygun olacağını belirterek Nevevî'yi tenkit eder.²⁷ Ayrıca İslam şartının yerine adalet şartının konulması genel anlamda İslam siyaset düşüncesinin sağlamaya çalıştığı temel gaye olan adaletin tesisinin vurgulanmasına ışık tutar. Buradaki adaletten kastın fıkıh mukabili olan fıkıh terminolojisindeki adalet olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Devlet başkanının söz konusu vasıfları haiz olmaması veya bu vasıfların kendisinden zail olmasına ilişkin mesail, *Minhâc* ve etrafında gelişen literatürde uzunca tartışılan bir husus olarak karşımıza çıkar. Bu tartışmalar İslam siyaset düşüncesinde teori-pratik ve reel-ideal söylemler arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermesi açısından önem taşır. Söz gelimi Şerevânî²⁸ (ö.1301/1884), Kâdî İyâz'dan

25 Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 75-76; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 421; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 409-410.

26 Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 76; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 421; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 410.

27 Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 421.

28 Abdulhamit b. Hasan ed-Dâğîstânî eş-Şerevânî. Dağıstanlı Şâfiî âlim. İstanbul, Mısır ve Mekke'de ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. *Minhâc* şarhi

(ö. 544/1149), Nevevî'nin kâfirin Müslümanlar üzerine imametinin caiz olmayacağı şeklindeki icmâını aktarır. Aynı şekilde Müslüman bir devlet başkanının irtidat etmesi durumunda imamet vasfının kendisinden düşeceği, dolayısıyla *mün'azil* olacağı belirtilir. Bunun dışında imamın farz namazları terk etmesi veya bidat ehli olması da imamın azlini gerektiren gerekçelerdendir. Ancak bu noktada Şerevânî, Basra ulemasının imamın bidat ehli olması durumunda bile hükümlerinin devam edeceği şeklindeki görüşlerini zikreder.²⁹ Şerevânî, imamın kâfir olması veya bidatçı olmasıyla kendisinden velâyet vasfının düşeceği dolayısıyla kendisine itaat edilmesini gerektiren herhangi bir durumun kalmayacağı şeklindeki görüşe burada yer verir. Bu vasıflarda olan birine karşı Müslümanlar toplanıp kıyâm etmeli, onu hal' etmeli ve eğer mümkünse şartları haiz adil bir imamı başa getirmelidirler. Eğer Müslüman halkın adil bir imamı görevlendirmeye gücü yetmeyecekse, en azından bir grup Müslümanın kâfir başkanı hal' etmek için mutlaka harekete geçmeleri gerekir ve bu durum zorunlu görülür (*vâcib*). Ancak Müslüman halkın zayıf olması durumunda bidatçı başkanı azletmeleri buna güç yetiremeyecekleri ihtimalini öngörmeleri halinde vacip değildir. Bidat ehli imama, güç yetireceklerine dair kesin bir kanaatleri olursa bunu yapmaları gerekmektedir. İmamın İslam şartını tam olarak sağlamaması durumunda ayaklanabilmenin temel şartı da Müslüman halkın güçlü olması ve bundan olumlu sonuç elde edilebilir olmasının görülmesidir. Bunun öngörülememesi durumda yapılacak şey dinin muhafazası için o bölgeden dinin daha iyi bir şekilde yaşanabileceği bir yere hicret etmektir.³⁰

Aynı şekilde *Minhâc* şerhlerinde adil bir hükümdarın bulunmaması durumunda ne yapılması gerektiğine ilişkin bir çözüm üretilir. Halkın kargaşa ve kaos içerisinde olması (*fevdâ*) hiçbir şekilde uygun görülmediğinden, imamete ilişkin konan adalet şartında kimi esnetmeler yapılmıştır. Nitekim adil olan imamın fasık olması durumunda görevden alınması (*azl*) uygun görülmemiştir.³¹ Buna

olan İbn Hacer Heytemî'nin *Tuhfetü'l-muhtâc* eserine kaleme aldığı haşiyeye ile meşhurdur. Nezîr ed-Derîklî et-Tûnî, *Nüzhetü'l-ehân fî terâcimi 'ulemâi dâğıstân*, 100.

29 Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc* -Abdulhamid eş-Şerevânî haşiyesi ile beraber-, 9: 75.

30 Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc* -Abdulhamid eş-Şerevânî haşiyesi ile beraber-, 9: 75.

31 Benzer bir müsamahayı Nevevî de vasiyyet bahsinde dile getirir. Bkz. Nevevî, *Minhâc*, 359.

göre en az günah işleyen birinin başa getirilmesi gerektiği belirtilir. Ayrıca imamda aranan adalet vasfı içtihat şartından daha önde görülür. Nitekim “*Cahil olup da adil olan imam, âlim olup fasık olan dan evlâdır*” sözüne atf yapılması adalet vasfına verilen önemden kaynaklanmaktadır. Bu noktada İbn Abdisselâm’dan (ö. 660/1262) fasık birinin mecbur kalınırsa imam olabileceği şeklindeki görüş aktarılsa da bu durum zaruretle kayıtlanır. Nitekim adil olan imamın fasık olması durumunda esah görüşe göre mün‘azil olması uygun görülmemiştir. Şarihlerin yukarıda belirtilen bütün şartların imametın devam edebilmesi için aranan şartlar olmasına rağmen adalet şartında devamı şart koşmamaları yine söz konusu kaygıdan kaynaklanmaktadır.³²

Yukarıdaki esnetmelerin ve şartları genişletmenin bir benzeri içtihat şartında da görünür. İctihadın imametın ana şartlarından biri olmasına rağmen hulefâ-i raşidînden sonraki halifelerin müçtehit olmadığı şeklinde ortaya konan problemin teğallub kavramıyla çözülmeye çalışıldığını belirtmiştik. Bu şartı işlevsiz kılmama adına ortaya konan diğer bir yorum ise burada içtihattan kastedilenin -Karafî’de örfî içtihat kavramına karşılık gelen- fıkıh usulündeki ıstılahi anlamıyla kullanılan şer’î içtihat değil, bilgi ve dirâyet sahibi olmak olduğu ve teknik anlamdaki içtihadın murad olmadığıdır.³³ Yukarıda belirttiğimiz gibi gelenekte hâkim olan yargıların esnetilmeye çalışılmasının, hangilerinin ihmâl edilebilir olduklarına ilişkin bir fikir sunduğu söylenebilir. Burada belirtilen hususlar ile aşağıda gelecek olan devlet başkanlığının tesisi hususları arasında da aynı durum mevcuttur.³⁴

32Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 76; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 421; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 410. İmamın adalet vasfını yitirmesine rağmen başkanlık yapabilmesi “*Yuğteferu fi'd-devâm mâ lâ yuğteferu fi'l-ibtidâ*” kaidesiyle temellendirilir. Bu kaide, belirli bir durumun ya da eylemin başlangıcında kabul edilemez olan şeylerin, süregeldikçe kabul edilebilir hale geleceğini ifade eder. Bkz. Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 421

33Apaydın, “Siyâset-i Şer’iyye,” *DİA*, 37: 301.

34Fürû fıkıh metinlerindeki devlet başkanın görevden alınmasını (*hal’-‘azl-istila- ihtilal*) veya ayrılmasını (*istifa*) gerektiren durumlara ilişkin mesaili tarihsel gerçekliği dikkate alarak inceleyen bir çalışma için bkz. Özgür Kavak, “Hal’, İstifa ve İhtilal: İslam Devletlerinde İktidarın El Deęiřtirmesi Üzerine Bazı Tespitler,” *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 47 (2019): 141-196.

Devlet Başkanlığının Tesisi: *Bey'at, İstihlâf ve İstîlâ*

Nevevî'nin müstakil olarak ele aldığı imamet bahsinin ikinci bölümü imametın nasıl gerçekleşeceğini belirten atanma türlerini konu edinir. Nevevî, imametın üç şekilde gerçekleşeceğini belirtir. Bunlar *ehlül'hal ve'l-akd*'in imama biat etmesi (*bey'at*), imamın kendisinden sonra kimin geleceğini belirlemesi (*istihlâf*) ve siyasi güç ve otorite sahibi birinin yönetimi ele geçirmesidir (*istîlâ*).³⁵ Ona göre imamet zorunlu olarak bu üç modelden birine göre oluşmak durumundadır. Tek başına yukarıdaki şartlara haiz olan birinin imameti iddia etmesi mümkün görülmemiştir. Yukarıdaki şartları haiz olmayan kimsenin olmaması durumunda ise otorite krizini önlemek amacıyla toplumun en bilgili olanının imamet görevini icra etmesi gerektiği belirtilir.³⁶

Nevevî, ilk yöntem olan biat edilmekle kazanılan devlet başkanlığının toplumun kanaat önderleri ve toplumda itibar sahibi olan insanlardan oluşan (*ruesâ ve vucûh*) ehlü'l-hal ve'l-akd ile gerçekleşmesinin mezhepteki en doğru görüş olduğunu belirtir (*esahh*). Devlet başkanının seçiminde söz sahibi olacak bu kişilerde adalet vasfı başta olmak üzere şahitlik şartları da aranır.³⁷

Biat yönteminin esas dayanağını sahabenin Hz. Ebûbekir'e biat etmesi oluşturur. Ehlü'l-hal ve'l-akd'in örfen külfet/zorluk olmayacak şekilde bir araya gelip imama biat etmesi gerekir. Ehlü'l-hal ve'l-akd'den olmayan avamın ise biat etmesine itibar edilmez. Ehlü'l-hal ve'l-akd sayısı konusunda farklı tartışmaların olmasına karşın ehlü'l-hal ve'l-akd'den kabul edilen bir kişinin bile biatı yeterli görülmüştür. Ehlü'l-hal ve'l-akd'den olanlar imama biat etmek istemezlerse buna mecbur bırakılamazlar, imamı onaylamasalar da reddetmemeleri yeterlidir. Ehlü'l-hal ve'l-akd'in imama biat etme zorunluluğu olmamasına karşın otoritenin eksikliği durumunda imamı tayin edip biat etmeleri bir zorunluluğa dönüşür. Ayrıca biat edilecek imamın bulunduğu beldedeki ehlü'l-hal ve'l-akd'in biatı yeterli görülür. Uzak coğrafyalardakilerin imamı onaylayıp biat etmeleri şart koşulmaz. Biat edenlerde adalet vasfı dışında içtihat şartı aranmaz. İchtihat şartının koşulması durumunda ise burada içtihattan kastedilenin bilgi ve dirâyet sahibi

³⁵Nevevî, *Minhâc*, 500.

³⁶Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 76.

³⁷Nevevî, *Minhâc*, 500.

olmak olduğunun altı çizilerek fikhî içtihadın murad olmadığı belirtilir.³⁸

Devlet başkanının tayininin ikinci şekli olan istihlâfta devlet başkanı hayatta olduğu dönemde görevi tevdi edeceği tarafın kabul etmesiyle o kişiyi kendisinin halefi olarak tayin edebilir. Nevevî'ye göre imamın *şûrâ* yoluyla kendisinden sonra gelecek ismi belirlenmesini talep etmesi de istihlâf kapsamında değerlendirilir. Bu heyet kendi içerisinde birini imam olarak tayin edecektir. Nitekim Hz. Ömer kendisinden sonra gelecek kişiyi seçme işlemini altı kişilik heyete tevdi etmiştir. İstihlâfın esas dayanağını oluşturan bu olay üzerine icmâdan söz edilir.³⁹ İstihlâfta ehlü'l-hal ve'l-akd'in rızası şart koşulmamıştır. İmam istediğini onlara danışmadan ve onların hazır olmadığı durumda tayin edebilir. Burada üzerinde durulan diğer bir husus ise imam dışındaki yöneticilerin istihlâf işlemini yapamayacaklarıdır.⁴⁰

Heytemî, Nevevî'nin bahsettiği *ahd-ta'yîn* veya *şûrâ* yoluyla gerçekleşecek olan istihlâfın, şartları haiz imamın tayiniyle oluşacağını belirtir. Şartları haiz olan imamın bu tasarruflarında herhangi bir problem gözükmemektedir. Ancak Heytemî, tarih ve tabakat kitaplarındaki anlatılar esas alınacak olursa ulemanın -şartları haiz olmamalarına rağmen- Abbasileri halife olarak tanımalarını; selefin de Emevilerin idare ve hâkimiyetlerini tenfiz ettiğini belirterek bu şartlar ile realite arasındaki uçuruma dikkat çeker. Ancak Heytemî şartları haiz olmayan yöneticilerin idaresini ve bunların selef ve ulemâ tarafından onanmalarını güç-iktidar (*şevket*) ve fitnenin defî ve savılmasıyla ilişkilendirir. Dolayısıyla bu tür durumlarda yukarıda belirtilen şekilde teorik çerçevesi çizilen herhangi bir ahd ve istihlâf işlemi bulunmamaktadır.⁴¹ Belki burada tekrar ideal aday ile mevcut konjektürel şartların dengesinin gözetildiğine dikkat çekmek gerekir.

Ahd ve *muâhede* olarak da kavramlaştırılan istihlâf imamın kendi alt veya üst soyundan birini yerine geçirmesiyle de gerçekleşebilir. Ancak imamın öncelikle kendisinden sonra gelecek en uygun ki-

38Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 76; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 421-422; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 410-411.

39Nevevî, *Minhâc*, 500; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 76-77.

40Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 77; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 423.

41Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 77.

şiyi (*eslah*) bu konuda yoğun çaba göstererek (*ictihâd*) belirlemesi gerekir.⁴²

İmamın kendisinden sonra birini tayin etmesi fıkıh ilmindeki teknik anlamıyla bir tür vekâlet veya vasiyet kabilinden görülmüş-tür. Bu konuda uzunca tartışmalara yer verilir. Bu sözleşmenin vekâlet sayılması durumunda bunu lafzen onaylayıp onaylama-yacağı, vasiyet olması durumunda yetkinin ölümünden sonra ger-çekleşeceği, vekâlette ise ölmeden hükmen imam olacağına dair ilgili literatürde bir dizi tartışmalar mevcuttur.⁴³

İmamın sıralı bir şekilde kendisinden sonra gelecekleri belirle-mesi ve böylece birden çok veliaht tayin etmesi de mümkün görülmüş-tür. Ancak ilk sırada gelen isim kendisinden sonra gelenlerin imametini feshedebilir. İmam kendisinden sonra birçok kişiyi mü-rettepe bir şekilde belirtebilir. Bu hükmün meşruiyeti Hz. Peygam-berin Mute Savaşı'ndaki uygulamasından elde edilmiştir.⁴⁴

Devlet başkanlığı vazifesini yürütmenin üçüncü yolu istilâdır. Nevevî'ye göre yukarıda belirttiği şartları haiz olan birinin zorla hükmü ele geçirmesi durumunda devlet başkanlığı görevini yü-rütmesi mümkündür. Şartları haiz olmayan fasık veya cahil biri de mezhep içerisindeki daha sahih görüşe göre devlet başkanlığı görevini yerine getirebilir.⁴⁵ Bu son tayin yöntemi de İbn Haldûn'un asa-biyet kavramıyla kurguladığı iktidar-güç ilişkisini aklımıza getirir.⁴⁶

Şarihler, Nevevî'nin belirttiği şekildeki istilâyı birtakım kayıtlarla sınırlarlar ve bu durumun uzantılarına değinirler. Buna göre bura-da bahsedilen istilâ var olan imamın ölümünden sonra gerçekleşir. Ancak imam sağ ise duruma bakılır; eğer mevcut yönetimi elinde bulunduran kişi de istilâ yoluyla başa geçmişse mütağallib olan

42Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 76-77; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 423; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 411.

43Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 76-77; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 423. Mâverdi'nin konuyu fîrû fıkıh eserlerinin muâmelât bahislerindeki *akit*, *vekâlet*, *ihtiyâr ve icbâr* gibi kavramlarla kurgulanmasına ilişkin bkz. Mâverdi, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, 26-28; Birsin, *Mâverdi ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 161-164.

44Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 76-77.

45Nevevî, *Minhâc*, 500.

46İbn Haldûn, *Mukaddime*, 370-372; İbn Haldûn'un asabiyet kavramsallaş-turmasına ilişkin önemli tespitler sunan bir çalışma için bkz. M. Akif Ka-yapınar, "İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım," *İslâm Araştırmaları Dergisi* 15 (2006): 83-114. Devletin tesisi hu-susunda Mâverdi'nin üçlü tasnifi için bkz. Birsin, *Mâverdi ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 161-164.

bu kişi yönetimi ele geçirir. Eğer mevcut imama biat veya istihlâf yoluyla görevini ifâ ediyorsa mütağallibin yönetimi ele geçirmesi ve meşru bir otorite kurması caiz görülmemiştir. Burada şarihler şartları taşıyan imamın mütağallib olarak devletin idaresini yönetiyorsa hatta yönetimi ele geçiren kişi şartları taşımıyorsa dahi bu işlemin gerçekleşeceğini ve yeni imama biat edilebileceğini belirtirler. Şartları taşımayan fâsık veya cahilin imam olarak tayin edilebilmesi Müslümanları kaos ortamına girmekten uzak tutmak (*teşettutül-emr*) ve fitnenin ortaya çıkmasını (*severânu'l-fiten*) engellemekle alakalıdır. Ancak kâfir olan kimsenin kahır ve galebeyle elde ettiği imamet görevini meşru bir şekilde yerine getirip getirmeyeceği tartışmalıdır. Heytemî'nin ifadelerinden anlaşılan Müslüman olmak dâhil hiçbir şartı taşımayan birisi Müslüman halkın maslahatına binaen devlet başkanlığı görevini yürütebilir. Nitekim İzz b. Abdüsselam'dan (ö. 660/1262) kâfirlerin bir bölgeyi yönetip Müslüman kadı atamaları durumunda bu yönetimin meşru olacağına dair bir görüş aktarılmıştır. Hatib eş-Şirbînî ise buna kesin bir dille karşı çıkar. “Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir”⁴⁷ ayetini bu noktada delil olarak getirir.⁴⁸

Bu başlık altında ele alınan diğer bir mesele imamın birden fazla olup olmayacağı tartışmalarıdır. Mezhepte kabul edilen görüşe göre imâmet-i uzmanın iki kişiye birden verilmesi caiz değildir. İki veya daha fazla kişiye birbirlerinden uzak bölgelerde ve mesafelerde de olsalar imamet görevi tevdi edilemez. Bu iki kişi arasında herhangi bir tertip sıralaması varsa görev birincisine tevdi edilir. Eğer yoksa ikisinin de imameti geçersiz olur. İki kişinin imameti hak etme iddiası olduğunda eğer bu durum telafi edilmesi zor sıkıntılara sebebiyet verecekse ehlü'l-hal ve'l-akd'in bu kişilerden birini tayin etmesi ve bu hususta hiç beklemeden harekete geçmesi gerekir.⁴⁹

İmamet başlığı altında ele alınan diğer bir mesele ise imamet görevinin yetki sahası ve müdahale alanıdır. Burada Ebû Hanîfe'den imamın iki kişi arasında husumet gibi basit işlerle uğraşmaması, bu tür işlerle naibinin yani atadığı kişinin ilgilenmesi gerektiği şeklindeki görüş aktarılır. Buna göre imam küllî maslahatlarla uğraşmalı cüz'îleri yardımcılara (*nüvvâb*) bırakmalıdır.⁵⁰

47 Nisâ, 141.

48 Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 78; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 423-425; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 412.

49 Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 9: 78; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5: 425.

50 Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7: 409. Bir sonraki başlık altında, *Minhâc'* da devlet başkanına yapılan atıflarla ele alınan meseleler incelenerek, devlet başkanının yetki sahası daha net bir şekilde ortaya konulacaktır.

Buraya kadar incelediğimiz mesaili dikkate aldığımızda bir fūrū kitabı olan *Minhâc* ve etrafında oluşan literatürde imamete ilişkin şartların ve imamın seçilmesine yönelik şekil ve modellerin derinlikli bir şekilde tartışıldığı görülür. İmamete ilişkin ortaya koydukları şartlar ve bu şartların esnetilip genişletilmeleri dikkate alındığında söz konusu literatürün realiteyi dikkate aldığı dolayısıyla sosyal vakıayı ön planda tuttuğu söylenebilir. Söz gelimi imamda içtihat şartının gerekliliğine dikkat çekilmemesi veya adalet vasfından yapılan esnetmeler içinde buldukları siyasi-sosyal vakıaya uyan bir durum olarak karşımıza çıkar. *Minhâc*'da kısaca belirtilen imamet şartlarının eserin şerh ve haşiyelerde siyasi gerçekliği ve pratiği esas olarak genişletildiği ve uygun bir şekilde mevcut yönetimi meşru kılacak şekilde yorumlandığı görülür. Dolayısıyla *Minhâc*'da imamet için katı bir şekilde sıralanan şartların söz konusu literatürde çözüldüğü, zamana ve zemine göre Müslümanların maslahatlarını esas alan bir çerçevede yeniden yorumlandığı görülmektedir. Aynı şekilde devletin başında olacak kişinin onun deyimiyle imâm-ı azamın taşıması gereken şartlarda yönetim modelinin değişmesine paralel olarak esas alınıp alınmamasında önemli değişiklikler meydana gelmektedir.

Burada şu noktaya da dikkat çekmek gerekir -ki bu aşağıdaki başlıkta daha net bir şekilde anlaşılacaktır-. Nevevî'nin esasında otoritenin meşruiyetini tanımama gibi bir durumu yoktur. Nitekim onun yöneticilerle nasıl ilişki kurulması gerektiği noktasındaki nasihatleri bunu doğrular. Ayrıca onun Memlûk yöneticilerini hayırla andığını tarih ve tabakat kitaplarında açıkça görülebilir. Bununla beraber yeri geldiğinde onlara karşı çıkıp itiraz etmekten ve fikhî ahkâma aykırı gördüğü durumlara karşı çıkmaktan da geri durmaz. Öğrencisi İbn Attâr'ın hocası hakkında kaleme aldığı *Tuhfetü't-talibin* eserinde zikredilen Baybars'la Nevevî'nin mektupları dikkate alındığında bu hususu net bir şekilde görebiliriz. Söz konusu mektuplar Nevevî'nin en azından şehirde yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerden haberdar olduğu ve bu konulara yakından ilgili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca *Meseletü vucûbi tahmîsi'l-ganîme ve kasmi bâkîhâ* isimli küçük hacimli risalesi, ganimetin taksimiyle ilgili esasların devlet başkanının içtihadına göre belirleneceği konusundaki yönetime yakın bir isim olan Hocası Fezârî'nin görüşüne karşı çıkmak üzere kaleme alınmıştır.⁵¹

51 Okuyucu, "İslami İlimlerin Dönüşüm Çağında Bir Fıkıh, Hadis ve Âdâb Âlimi Olarak İmam Nevevî," 141.

DEVLET BAŞKANI OLMADAN ŞER'Î-FIKHÎ HÜKÜMLERİN UYGULANMASI MÜMKÜN MÜDÜR?

Son olarak giriş kısmında belirtilen iddiayı temellendirmek adına burada *Minhâc'*ın farklı bölümlerinde devlet başkanına atıfla ele alınan ve fikhî-siyasî ahkâma ilişkin farklı tezahürleri olan meselelere değinmek yerinde olacaktır. Buradaki temel sorumuz şudur: Devlet başkanı olmadan şer'î-fikhî hükümlerin uygulanması mümkün müdür? Bu soruya vereceğimiz cevapla çalışmanın esas olarak temellendirmeye çalıştığı iddia daha net bir şekilde ortaya konulacaktır. Ayrıca burada zikredeceğimiz hususlar devlet başkanına ilişkin fıkıh kitaplarında nasıl bir tasavvurun olduğuna ışık tutmakla beraber devlet başkanının fikhî ahkâmı uygulamada ne tür görevleri olduğu hakkında da bilgi verecektir. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir: Devlet başkanına atıfla ele alınan meseleler kurumsal yapılara atıf yapılarak ele alınmaz. Konu fıkıh disiplinin kabulleri gereği şahısların bir mükellef olarak sergiledikleri eylemleri (*amel*) merkeze alınarak işlenir.⁵² Esasında belirtilen hükümlerin bir fıkıh kitabında yer alması bu olgunun bir sonucudur.

Fıkıh ilminin *ibadât*, *muâmelât* ve *ukûbât* şeklindeki üçlü tasnifini esas alıp *Minhâc'*da devlet başkanına ilişkin hükümleri incelediğimizde cuma namazının kıldırılması, nikâhta velâyet, hadler, isyan (*bağy*), zekâtın, sadakanın ve ganimetlerin dağıtılması, cizye gibi fıkıh ilminin hemen hemen her ana başlığında devlet başkanına atıf yapıldığını görürüz. Buna binaen her şeyden önce devlet başkanının var olmaması durumunda fikhî ahkâmın uygulanmasında birçok boşluk oluşacağı ve metnin buna göre kurgulandığı söylenebilir. Bu da zorunlu olarak yönetimin nasıl olması gerektiğine ilişkin bir tasavvuru içinde barındırır.

Metinde İslam siyaset düşüncesine ilişkin kavramsallaştırmaların farklı kullanımlarının örnekleri görülür. En üst otorite olan devlet başkanını ifade etmek üzere *imam-ı azam* veya sadece *imam* ifadelerinin kullanıldığını belirtmiştik; bunun yanı sıra *sultan* kavramına da aynı derecedeki yöneticiyi ifade etmek amacıyla sıklıkla atıf yapılır. Üst otoriteyi ifade eden bu kavramların dışında devlet başkanının hazır olmadığı durumlarda başa geçen *nâib*, imamın tayin ettiği *mansûbu'l-imam*, daha çok ordu yönetiminde görev

⁵²Kavak, "İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fürû-ı Fıkıh Kitapları", 289.

yapan *emîr* ve şehir yöneticilerini ifade eden *vâlî* kavramlarına da yer verilir.⁵³

İbâdât bahislerinde devlet başkanına yapılan atıflara ilk olarak cuma namazının kılınmasına ilişkin hükümler bağlamında rastlanır. Bir şehirde iki cuma namazının kılınması durumunda devlet başkanıyla kılınan cuma namazının sahih olacağı şeklindeki görüş burada aktarılır.⁵⁴ Aynı şekilde İslam toplumlarında ibadet yönü olan ancak hakların tevzi edilmesinde ve uygulanmasında yönetimin müdahalesine ihtiyaç duyulan zekât bahislerinde de devlet başkanına atıf yaptığı görülür. Söz gelimi imamın zulümle yöneten biri olmaması (*câir*) durumunda zekât toplama işinin kendisine tevdi edilmesinin uygun (*ezhar*) olduğu belirtilir ve devlet başkanını bir nevi zekât uygulamalarının esas sorumlusu addedilir. Buna göre devlet başkanı zekâtın toplanması ve dağıtılmasını hakkaniyetle yapmak zorundadır.⁵⁵

Minhâc'ın muâmelât bahislerini incelediğimizde burada yapılan atıfların ibadât bahislerinde daha çok olduğu görülür. Nikâh bahisini incelediğimizde devlet başkanı velisi olmayan veya hazır bulunmayan kızları evlendirmede velayet hakkına sahiptir.⁵⁶ Sahipsiz arazilerin (*mevât*) işlenmesi ve mukataâ yoluyla tevzi edilmesi yine devlet başkanının vazifeleri arasında sayılır ve devlet başkanının burada birçok sorumluluk üstlenmesi gerektiği belirtilir.⁵⁷ Bu bağlamda ön plana çıkan, devlet başkanının toplumun dini ve hukuki haklarının temsilcisi olarak işlev gördüğüdür. Zekâtın toplanması, ganimetlerin dağıtılması ve velâyetle ilgili meselelere ilişkin incelemelerde, bu rolün açıkça ortaya konduğu görülmektedir.⁵⁸

Minhâc'ın ukûbât bahislerinde atıfların yoğunlaştığı görülür. Bunun temel nedeni ukûbât bölümlerindeki fikhî ahkâmın meşru bir otoritenin yaptırım gücüyle gerçekleşmesine bağlı olmasıdır. Söz gelimi savaş sonucu şer'î esaslara bağlı kalınarak ganimetlerin tak-

53 Nevevî, *Minhâc*, 366, 368, 499, 525. Metinde siyaset kavramına bir kez atıf yapıldığı ve siyaset kelimesinin burada "bir nesneyi düzgün ve iyi durumda bulunması için özenle gözetip korumak" anlamını ifade edecek şekilde literal anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nevevî, *Minhâc*, 366; Hızır Murat Köse, "Siyaset," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 37: 294.

54 Nevevî, *Minhâc*, 133.

55 Nevevî, *Minhâc*, 175-176, 369.

56 Nevevî, *Minhâc*, 376-377.

57 Nevevî, *Minhâc*, 316.

58 Nevevî, *Minhâc*, 176, 367, 565.

simi devlet başkanı veya onun tayin ettiği kişiler tarafından gerçekleştirileceği belirtilir.⁵⁹ Had, kısas ve tazir suçlarının cezalandırılmasının yetkisi temelde devlet başkanının elindedir ve bu ceza ve yaptırımlarda esas söz sahibi devlet başkanıdır. Bu husus metinde açık bir şekilde belirtilir.⁶⁰ Kemiyyetini ve keyfiyyetini belirlemenin yönetime bırakıldığı tazir suçlarında devlet başkanı bunları belirleme hakkına sahiptir.⁶¹ Aynı şekilde can veya mal varlığına sebep olan bir eyleme ilişkin hukuki sonuçların bağlanmasında, sebep olan eyleme devlet başkanının izin verip vermemesi büyük bir önem taşır.⁶²

Devlet başkanına karşı ayaklanmayı konu edinen bağı bahsinde devlet başkanına sıkça atfı yapıldığını belirtmiştik. Aynı şekilde eşkiyalık (*kat'ut-tarik*) suçu da toplumun himayesi görevini üstlenen devlet başkanının gidermesi gereken bir suç olarak kurgulanır.⁶³ Gayrimüslimlerle olan ilişkilerde de devlet başkanına atıfların yapılması devlet başkanının temel görevi olan halkın maslahatını gözetme ve adaleti sağlama durumlarının sadece Müslüman halkı ilgilendirmediği hususuna da ışık tutar. Cihat, siyer, cizye vb. başlıklar altında yapılan atıflarda bu husus açıkça görülebilir.⁶⁴

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Fürû fıkıh metinlerinin İslam siyaset düşüncesine kaynaklık ettiği iddiasını temellendirmek amacıyla kaleme alınan bu çalışmada, Nevevî'nin *Minhâc'*ı ve etrafındaki literatür dikkate alınarak siyaset ve fıkıh arasındaki etkileşim gözler önüne serilmeye çalışıldı. Belirtilen sınırlılık içerisinde incelenen metin bağlamsal ve zamansal bir okumaya tâbi tutarak söz konusu iddia temellendirilmeye gayret edildi. Klasik dönem içerisinde ulema ve siyaset ilişkilerine ilişkin muhadded bir çerçevede bazı tespitler yapıldı.

*Minhâc'*ı incelediğimizde, fıkıh ilminin ibâdât, muâmelât ve ukûbât şeklindeki üçlü tasnifinin altındaki alt başlıklarda devlet

59Nevevî, *Minhâc*, 366-367.

60Nevevî, *Minhâc*, 479, 511.

61Nevevî, *Minhâc*, 504, 513.

62Nevevî, *Minhâc*, 489.

63Nevevî, *Minhâc*, 511.

64Nevevî, *Minhâc*, 367, 523-526.

başkanına sıklıkla atıfta bulunulduğunu görmekteyiz. Metinde devlet başkanının taşınması gereken vasıflar özel olarak zikredilir. Aynı şekilde imamın birden fazla olup olmayacağı, imamet görevinin yetki sahası, imamın azli ve istifası gibi İslam siyaset düşüncesine ilişkin bir dizi mesele yine eserde yer alır ve ilgili literatür bu konu hakkında zengin veriler sunar. Bunun yanı sıra *Minhâc*'da ele alınan meseleler ve tartışmalar metni yorumlayan ulemanın kendi güncelleriyle karşılaştırılarak kendi dönemleri içerisinde nasıl olması gerektiği tartışılır. Bunun sonucu olarak, bir devlet başkanının bulunmaması durumunda, fikhî hükümlerin uygulanmasında birçok eksiklik meydana gelecektir. Bu durum, yönetimin nasıl işlenmesi gerektiğine dair zorunlu bir kavramsallaştırmayı ve tasavvuru içermektedir.

Burada belirtilmesi gereken diğer bir önemli husus, devlet başkanının da bir mükellef olduğunun söz konusu metin içerisinde göz önünde bulundurulmasıdır.⁶⁵ Buna göre fikhî ahkâm Müslüman toplumun tüm fertleri gibi devlet başkanını da bağlar. Bu husus aynı zamanda fûrû fıkıh eserlerinde devlet başkanına geniş yer tanınmadığını da açıklar. Nitekim toplumdaki dini-hukuki problemlerin çözümü büyük ölçüde devlet başkanının naipleri ve bir nevi kendilerini doğrudan peygamberin varisi ve halifesi gören ve toplumun kendilerini böyle kabul ettiği ulema tarafından gerçekleştirilmektedir. Buna göre toplumsal düzenin sağlanması ve fikhî-şer'î ahkâmın uygulanması temelde ulemanın kamusal alanda söz sahipliğini temsil eden kadırlara tevdi edilmiştir. Bu da fıkıhın yani şer'î bilginin ulema eliyle hâkimiyet alanının güçlendirilmesi olarak okunabilir.⁶⁶ İmametinin fikhî-şer'î ahkâmın uygulama makamını temsil eden kaza bahsi referans alınarak yapılması, yönetimin fikhî ahkâmı uygulamayı merkeze almanın gerekliliği konusunda da önemli bir ipucu verir.

Bir fûrû fıkıh metni olan *Minhâc*'da ve bu metni çevreleyen literatürde imamete ilişkin belirlenen şartlar ve devlet başkanına yapılan atıflar göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu literatürün içinde buldukları dünyayı ve bu dünyanın zorunlu olarak gerektirdiği şartları dikkate aldığı ve özellikle İslam siyaset düşüncesinde sosyal gerçekliği öne çıkardığı söylenebilir. Örneğin, imamda

65 Söz gelimi tazir bahsinde devlet başkanının yaptığı bir haksızlık sonucunda kendisine de tazir uygulanacağı belirtilir. Nevevî, *Minhâc*, 514.

66 Kavak, "İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fûrû-ı Fıkıh Kitapları", 276-277.

içtihat yeteneğinin zorunluluğunun vurgulanmaması ya da adalet şartında uygulanan esneklik, ulemanın sosyal gerçekliğe uygun bir yaklaşımı olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde, Kureyşlilik şartının geleneksel bir şekilde tekrar tekrar vurgulanması ve bu durumun genişletilmiş yorumları da bu düşüncenin bir başka ifadesidir. Bahse konu genişletmeler İslam siyaset düşüncesindeki otorite krizine gerçekçi bir yaklaşımla cevap verme çabası olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, fıkıh metinleri, imameti teorik açıdan ele alan ve İslam siyaset düşüncesine kaynaklık eden kelimeler ve felsefe metinlerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir.

*Minhâc'*da kısaca belirtilen imamet şartlarının eserin şerh ve haşiyelerinde siyasi gerçekliği ve pratiği esas alarak genişletildiği ve uygun bir şekilde mevcut yönetimi meşru kılacak şekilde yorumlandığı görülür. Bu noktada ulemânın üzerinde ısrarla durup tesis etmeye çabaladığı olgunun fikhî ahkâmın uygulanması olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla geleneğe sıkı bağlılığıyla bilinen Nevevî'nin *Minhâc'*ında imamet için katı bir şekilde sıralanan şartların söz konusu literatürde çözüldüğü, zamana ve zemine göre İslam siyaset düşüncesinin temel gayesi olan adaletin tesisi ve Müslümanların maslahatlarını esas alan bir çerçevede yeniden yorumlandığı görülmektedir. Yönetim modelindeki değişikliklere paralel olarak, devlet başkanının taşınması gereken şartlarda da önemli ölçüde değişikliklere gidilmesi yine bu gayeyle alakalıdır. Nevevî'nin kendi döneminde devlet başkanına gönderdiği mektuplarda ve kaleme aldığı metinlerdeki İslam siyaset düşüncesine ilişkin verilere baktığımızda ulemanın hem sözlü olarak hem de fıkıh kitaplarını tedvin etmeleriyle bir nevi denge-denetleme görevini ifa etmeleri dikkat çekilmesi gereken diğer bir husustur. Dolayısıyla ulemanın fikhî telif faaliyetiyle siyasi olaylarla yüzleşerek keyfi davranmak isteyen siyasi otoriteyi kontrol etme amacıyla hareket ettiği de burada belirtilebilir.

Devlet başkanına atıfla ele alınan meselelerde belirgin bir şekilde görülen bir diğer konu, yönetimin ve yöneticinin varlığının -kelam ilminde temellendirildiği şekilde- bir zorunluluk addedilmesi ve yokluğunun birçok problemi havi olması cihetiyle izale edilmeye çalışılmasıdır. Buradan bakıldığında devlet başkanına ilişkin ortaya konan şartların esnetilmesi veya genişletilmesi daha doğru bir biçimde anlaşılabilir.

Gelenekte belirtilen şartların asıl metin etrafındaki literatür çerçevesinde güncel durum dikkate alınarak revizyona tabi tutulduğu,

siyasi istikrarın sağlanması amacına vurgu yapıldığı ve her durumda halkın kaosa girmesinden kaçınıldığı açıkça görölmüştür. Bu nokta ideal-reel gerilimi ile teori ile pratik arasında fûrû fıkıh metinleri üzerinden nasıl bir bağ kurulduğuna yönelik önemli veriler sunar. Bu durum aynı zamanda farklı zamanlarda teşekkül eden ve kimi noktalarda birbirinden bağımsız bir şekilde birçok malzemeyi barındıran geleneğin nasıl okunması gerektiğine ilişkin bir tasavvura kapı aralar.

Ahkâm-ı sultaniye, siyer vb. siyaset konuları müstakil olarak ele alan fıkıhın alt disiplinlerinin dışında bizzat fûrû fıkıh metinlerinin de İslam siyaset düşüncesine ilişkin önemli izler taşıdığı söylenebilir. Nitekim *Minhâc*'da görüldüğü üzere fıkıhın neredeyse her başlığında İslam siyaset düşüncesinin izleri sürülebilir. Bu çalışmada yaptığımız şekliyle gerçekleştirilen okumalar ulema ve siyaset ilişkisine ilişkin tasavvurlarımıza yönelik yeni kapılar açacaktır. Bütün bunlara binaen İslam siyaset düşüncesine ilişkin zengin bir malzeme sunan fûrû fıkıh metinlerinin İslam siyaset düşüncesinin birincil kaynakları arasından sayılması en azından fıkıh tarihi incelemelerinde dikkate alınması gerektiği rahatlıkla söylenebilir. Fûrû fıkıh metinlerinin kaynaklığıyla, fikhî bilginin niteliği ve devlet başkanının konumu gibi bu çalışmanın temel iddiasının bir üst düzeyindeki tartışmaların ele alınması, bu alandaki çalışmaların akademik derinliğini arttıracaktır. Bu tür bir yaklaşım, İslam siyaset düşüncesine yönelik daha kapsamlı bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.⁶⁷

67 Burada değinebileceğimiz son bir husus, Cüveynî'nin bahse konu literatüre etkisinin olup olmadığıdır. Nitekim Cüveynî, *Ğiyâsü'l-ümem fi iltiyâsi'z-zulem* isimli eserinde dini bilginin zorunlu olup olmamasına dayanarak (*kat'î bilgi-zannî bilgi*) Kureşlilik şartını esnetmekte, içtihat ve ilim şartının ulema desteğiyle sağlanacağını savunmakta, fasıklık durumunu ise yalnızca başkalarına sirayet etme ve devlet işlerine engel olma durumlarında mani olarak yorumlamakta ve en önemlisi Nizamulmülk üzerinden kifâyet teorisini ortaya koymaktadır. Cüveynî'nin ilgili literatüre etkisi başka bir çalışmanın konusu olmakla beraber birçok verimli araştırmaya kapı aralayacaktır. Cüveynî'nin mezkur eserini konu edinen önemli bir çalışma için bkz. Özgür Kavak, Ömer Türker, ed., *Zor Zamanda Siyaset İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî ve Ğiyâsü'l-ümem fi iltiyâsi'z-zülem Adlı Eseri* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020).

KAYNAKÇA

- Apaydın, H. Yunus. "Siyâset-i Şer'îyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 37: 299-304.
- Aslan, Muhammed Salih. "Nevevî'nin Eserleri Üzerine Yapılmış Klasik Telif Türü Çalışmalar: Bir Bibliyografya Denemesi." *İslam İlim Geleneginde Nevevî*, ed. Nail Okuyucu, 991-1034. İstanbul: İSAM, 2022.
- Birsin, Mehmet. *Mâverâî ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*. Ankara: Ankara Okulu, 2022.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah. *Gıyâsü'l-ümem fî iltiyâsî'z-zulem*. thk. Abdulazim ed-Dîb.
- Derîklî et-Tûnî, Nezîr. *Nüzhettü'l-eshân fî terâcimi 'ulemâi dâğıştân*.
- Duman, Soner. "Nevevî'nin Şâfiî Fürû-i Fıkıh Literatürünü Dönüştüren Eserleri." *İslam İlim Geleneginde Nevevî*, ed. Nail Okuyucu, 279-329. İstanbul: İSAM, 2022.
- Harun Yılmaz, "Nevevî'nin Dımaşk'ı: Siyasî ve İlmî Yapı." *İslam İlim Geleneginde Nevevî*, ed. Nail Okuyucu, 183-220. İstanbul: İSAM, 2022.
- Heytemî, Şihabuddin Ahmed b. İbn Hacer. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-minhâc -Abdulhamid eş-Şerevânî ve İbn Kasım el-'Abbâdî haşiyeleriyle beraber-*. 9 Cilt. Mısır: Matba'atu Mustafa Muhammed.
- İbn Haldûn, Veliyuddin Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. 2 Cilt. Dımaşk: Dâr Ya'rûb, 2004/1425.
- İmamoğlu, Abdullah Taha. "İslam Siyaset Literatüründe Kullanılan Hadislerin Kaynağı ve Sıhhati Meselesi." *İslam Siyaset Düşüncesi: Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*, ed. Lütfi Sunar, Özgür Kavak, 265- 266. İstanbul: İLEM Kitaplığı, 2018.
- Kavak, Özgür- Türker, Ömer, ed. *Zor Zamanda Siyaset İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî ve Gıyâsü'l-ümem fî iltiyâsî'z-zülem Adlı Eseri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Kavak, Özgür. "Hal', İstifa ve İhtilal: İslam Devletlerinde İktidarın El Değiştirilmesi Üzerine Bazı Tespitler." *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 47 (2019): 141-196.
- Kavak, Özgür. "İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fürû-ı Fıkıh Kitapları." *İslam Siyaset Düşüncesi: Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan-*. ed. Lütfi Sunar, Özgür Kavak. 265-294. İstanbul: İLEM Kitaplığı, 2018.
- Kayapınar, M. Akif. "İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım." *İslâm Araştırmaları Dergisi* 15 (2006): 83-114.
- Köse, Hızır Murat. "Siyaset." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 37: 294-299.

- Köse, Hızır Murat. "İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş." *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27 (2009): 1-19.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*. thk. Ahmed Câd. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006/1429.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref. *Minhâcu't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1426/2005.
- Okuyucu, Nail. "İslami İlimlerin Dönüşüm Çağında Bir Fıkıh, Hadis ve Âdâb Âlimi Olarak İmam Nevevî." *İslam İlim Geleneğinde Nevevî*, ed. Nail Okuyucu, 29-182. İstanbul: İSAM, 2022.
- Râfî'î, Ebü'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed el-Kazvînî. *el-Muharrer fi'l-fikhi's-şâfi'î*, thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Hamza. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc -Şebrâmellisî ve Reşîdî haşiyeleriyle beraber-*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf. *et-Tenbîh fi'l-fikhi's-şâfi'î*. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1983/1403.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâ'nî elfâzi'l-minhâc*, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdulmevcud. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.

TRACES OF THE IDEA OF POLITICS IN THE LITERATURE OF FURŪ FİQH: ISSUES RELATED TO THE HEAD OF STATE IN NAWAWĪ'S *MĪNHĀJ*

Abstract

This study aims to justify the claim that the texts of furū fiqh are the source of Islamic political thought in the context of *Minhāj al-tālibīn* and *'umdat al-muflīn* by al-Nawawī (d. 676/1277), one of the most important classics of the fiqh literature of the Shāfi'ī madhhab. The fact that *Minhāj* refers to the head of state in many subheadings of fiqh, including ibādāt, as well as the presence of a separate subheading on the imamate in the work, provide important clues to the justification of this claim.

It is known that furū fiqh was the source of works with titles such as *ahkām al-sultāniyya*, *siyar*, *siyāset-i shar'iyya*, etc., which emerged as a sub-discipline of fiqh and included topics related to state administration. However, the fact that the works of furū fiqh are among the main sources of Islamic political thought is a subject that has not been sufficiently emphasised and researched. Therefore, the issue of jurisprudential literature as a source of Islamic political thought is a claim that deserves to be justified and requires in-depth research.

Within the framework of this study, the issues addressed in the *Minhāj*, which is a furū fiqh text, with regard to the head of state will be analysed in terms of content, and thus an attempt will be made to reveal the concept of the head of state on the basis of the text. The literature of commentaries and glosses that developed around *Minhāj* is also important for the accurate analysis of the subject. In fact, these works, written in different periods, clearly reflect the development and change of Islamic political thought in different periods and provide important data about the political structure of the period in which they were written. Another point that this study will reveal is the traces of the continuous interaction between politics and fiqh through the texts in question. In the course of this research, the texts will be subjected to a contextual and temporal reading and an attempt will be made to trace these traces.

Keywords: Islamic Political Thought, Furū Fiqh, al-Nawawī, *Minhāj*, Head of State.